

Constantinovits Milán:
Az egzisztencializmus létkeresése
Gondolatok Karl Jaspers: *Bevezetés a filozófiába* című művéről

1. Jaspers eszmerendszerének bázisa

Karl Jaspers (1883. február 23. – 1969. február 26.) a német és egyetememes filozófiatörténet meghatározó személyisége, az egzisztencializmus emblematikus alakja volt. Habár jogásznak, majd orvosnak tanult, végül a tanári katedrát választotta, és hivatása gyakorlása mellett írta meg filozófiai gondolatvilágát reprezentáló műveit.

Jaspers egyik fő hatásának tekintette Heideggert, különösen az 1927-ben megjelent *Lét és idő* című munkáját. Más gyökerei Kierkegaard-hoz vezetnek vissza, de hatott rá még Rilke költészete és Dosztojevszkij világszemlélete is.

A német gondolkodó eszmerendszerének origójába a létezés tér és időbeli elhelyezhetőségét, anyagi és metafizikai vonatkozásait állította, azt vizsgálta, hogy a világban megnyilvánuló emberi tevékenységnek milyen módon lehet alapja, mozgatója az **egzisztencia**. Kutatásai során arra jutott, hogy az emberi léte a korábbi vizsgálatokban mint egy objektív, kívülről analizálható tényállapotra tekintett, holott a létezés vizsgálata korlátos, hiszen mi csak belülről szemlélhetjük saját létezésünket. Értelmezése szerint a létezés megvilágításának lesz a feladata, hogy rámutasson minden egyes ember saját személyes létének eredetére. Jaspersnél ennél fogva a létezés (saját személyes lét) lesz mindaz, ami lényegében az egyént alkotja, eltérően minden mástól, ami csak külsőleg, testi vagy mentális attribútumként tartozik az egyénhez, kicserélhető, és olyan feltételektől függ, amelyeket nem az egyén tételez fel.

2. Civilizációs determinizmus és a határhelyzetek fontossága

Jaspers ugyanakkor világosan látja, hogy az emberi egzisztálás civilizációs, kulturális, vallási, társadalmi és faji alapon előre kódolt, az egyén különféle kategóriák részeseként jön a világra, amelyeket nem maga alakított ki, a környezetéből fakadnak. Ezzel szemben ugyanakkor megvan a lehetősége, sőt feladata minden egyénnek, hogy maga hozzon meg olyan belső

döntéseket, amelyek világossá teszik, hogy a létezés mely elemei döntőek, mérvadóak számára. Ám mivel a fent részletezett univerzális kódoltság korlátozza felismerőképességet, rejtett korlátokat tartalmaz, ezért külső impulzusokra van szükség ahhoz, hogy az ember visszataláljon énjéhez: olyan ösztönzők kelljenek ehhez, amelyek visszalökik az egyént saját létéhez.

A német filozófus felismeri ezeknek az impulzív ingereknek a fontosságát, és **határszituációknak** nevezi őket. Több fajtáját is leírja:

- harc
- halál
- szenvedés
- bűn,

vagyis minden olyan élethelyzet, amely súlyos megrázkódtatást okoz az egyénnek, katarzist válthat ki. Ezek a jelentős, katartikusnak tekinthető események segítségével léphet át, emelkedhet felül az ember a civilizációs determináltságából. Jaspers kimutatja ugyanakkor, hogy ezek a határszituációk ambivalens jelenségek, ugyanis magukban hordoznak veszélyeket is: a külső életfeltételekhez kapcsolódó felszínes magatartás összetörése komoly pszichés megrázkódtatást idézhet elő. Leginkább a halál, a haláltudat átélése lehet végzetes, hiszen ez a meglét negációja. Jaspers ugyanakkor fontosnak tartja ezeket az élményeket, ugyanis a határszituációkban következik be a „rejtjel” megfejtése: az ember kiszabadul a mindennapi gondjainak terhe alól (a világban levő ittléttől), eszmei problémáitól, a valóságról alkotott tudományos feltételezéseitől (a transzcendentális magánvaló léttől). Feltárul előtte **a mély intim létezés világa** (az egzisztencia megvilágosodása), és része lesz Istennek (a transzcendensnek) igazi átélésében.

Ahogy Jaspers ezt megfogalmazza:

„A határhelyzetek – a halál, bűn, változás a világ bizonytalansága – a kudarc realitásával szembesítenek bennünket. Mit tehetek, én e teljes kudarc ellen, melyet – ha őszinte vagyok – el kell ismernem?”

3) Előtanulmányok, az átfogó és feltételei

Jaspers első nagy hatású művében, az 1932-es *Filozófiában* kifejti a fenti gondolatrendszert, és hozzáfűz egy lényegi elemet is, miszerint az egyén nem képes önmagában a megvalósításra, más emberekre van szüksége, így nélkülözhetetlen feltétellé válik a kommunikáció. Csak a másik ember által juthat az egyes ember tiszta képéhez önmagáról. Tehát a létezés nem alapozható meg a puszta meglétből, szükség van az egzisztenciális kommunikációra, melynek segítségével a lét kölcsönösen előhívható egymásból. Ez Jaspers szerint a transzcendenciában gyökerezik, a létezés ebben találja meg orientációját és ez lesz létezése szabadságának a forrása és lehetősége.

Második nagyobb jelentőségű filozófiai művében, amely *Az igazságról* címet viseli, Jaspers gondolatait tágabb rendszerbe illeszti, az **átfogóról** szóló tan révén. Az átfogót úgy határozta meg, mit az, ami minden létezőt átfog anélkül, hogy őt egy másik átfogná; ez maga a lét. Az átfogónak Jaspers hét módját különböztette meg:

1. A meglét az értelem az őt környező világban. Ez olyan tapasztalati tér, amibe mindennek be kell lépnie, hogy az egyén számára valóvá váljék.
2. Az általános tudat az általános érvényű, objektív gondolkodás közege.
3. A szellem ezzel szemben az egészet és az értelmet megalapozó eszméknek a részese.
4. Ezekkel a módokkal, amelyek maga az egyén mint objektum, áll szemben a világ, mint a tér, amelyben mindennek, ami egyáltalában van, meg kell jelennie.
5. és 6. Az átfogó ezen immanens módján a létezés és a transzcendencia lép túl és tölti ki azokat.
7. Végül az ész minden más módban működő, az egységet kutató és az igazságot előrevivő erő.

Jaspers lényegesnek tartotta, hogy az átfogó minden módja eredendően összetartozik, és egymáshoz kapcsolódik. Mindegyik igazságértéke a többitől függ. Igazságtalanság akkor keletkezik, ha módok egyike izolálódik, és érvényességét abszolútként tételezik:

„Az abszolút függetlenség lehetetlen. Gondolkodásunkban szerzett tapasztalatainktól függünk, a mindennapi létben más emberektől, akikkel a kölcsönös segítség értelmében kapcsolatban állunk.”

4) *Bevezetés a filozófiába*

1950-ben, nagyszabású filozófiai életművének mintegy népszerű összefoglalásaként adta ki az akkor már világhírű, az egzisztencializmus vezető filozófusaként ismert Jaspers kicsiny munkáját, a *Bevezetés a filozófiába* címűt. A cím ugyan általános bevezetést ígér, Jaspers azonban nem a filozófiába, hanem saját filozofálásának, gondolatrendszerének már 1932-ben felvázolt alapelemeibe kíván bevezetést nyújtani. Mindenekelőtt a filozófia meghatározására törekszik. Élesen elveti a filozófiának, mint egzakt, objektív és kimutatható eredményességi faktorról rendelkező tudománynak a felfogását.

Nemcsak azt nyomatékosítja, hogy a filozófia nem fejlődik, hogy mindig, mindenki kényszerűen „előlről” kezd; de azt is, hogy a filozófiai tételek, rendszerek stb. tulajdonképpen nem tarthatnak igényt a „bizonyításra”, valamiféle belső meggyőződés, intuitív elfogadás-elfogadtatás lehet csak céljuk. Ugyanakkor hozzáteszi azt is, hogy **nem az igazság birtoklása a feladatunk** (ekképpen a filozófia sem érhet el csúcspontot, sőt fejlődési ciklusokon sem mehet keresztül), hanem az igazság keresése (vagyis a gondolkodók történetileg más-más megközelítéssel ugyan, de egyre többet ismerhetnek meg a létről), tehát a kogníció horizontja szélesedik, nem pedig maga, a filozófiai kutatások alapját képező egzisztencia lesz progresszívabb.

5) **Az emberi korlátoltság, és a transzcendencia felismerhetősége – avagy a Jaspers-féle istenszemlélet**

Ezt húzza alá akkor is, amikor az emberi létezés természetétől való korlátoltságát elemzi:

„Az ember hatalmat érez a természet felett, hogy szolgálatába állítsa. A tudománnyal és a technikával igyekszik biztonságát megteremteni. Az embernek a természet feletti uralmában azonban mindig marad egy kiszámíthatatlan elem, amelyből állandó félelem és a végső csalódás következik: kemény munka, öregség, betegség és az elkerülhetetlen halál. A természet csak egyes esetekben tekinthető legyőzöttnek, egészébe soha.”

Ez a Jaspers-féle tudományokétól eltérő struktúra nyilvánul meg a legfontosabb filozófiai területeken is. Ezeket (Isten, ember, történelem erkölcs stb.) külön-külön fejezetekben veszi vizsgálat alá, Isten létének bizonyítékait (általános filozófiai felfogásához híven) rendre elveti,

ugyanakkor az „ellenbizonyítékok” érveit is megkérdőjelezi, felfogásmódja szerint Isten belső megtapasztalással, az emberi szabadságban és bensőségességben „adottként” létezik. Ez alapján Satre nyomán szokás Jasperst vallástalan egzisztencialisták között emlegetni, ugyanakkor tény az, hogy nem ad egyértelmű választ Isten megismerhetőségének kritériumaira, sokkal inkább a belső én, a személyes lét felé fordítja figyelmünket, ebben látja az általa is elismerten létező transzcendencia átélhetőségét. Hasonlóképp építi fel az emberről szóló meghatározást is, hangsúlyozva, hogy a filozófiai emberkép természetesen és szükségszerűen különbözik a pszichológiai, biológiai és szociológiai (vagyis tudományos) megközelítések eredményeitől. Az erkölccsel kapcsolatban a döntő kérdésnek azt tekinti, van-e feltétlen, parancsoló értelmű „imperatívusza” az emberi cselekvésnek (igennel válaszol, de megint csak valamiféle belső adottságként ragadja meg ezt az imperatívuszt, nem külső létezőként állítja be!).

6) A szükséges kérdések és az elkerülhető kudarc

A rövid tanulmánykönyv stílusával, megfogalmazásmódjával is filozófiai gondolkodásra kíván sarkallni. Állandóan hangsúlyozza, hogy a kérdések, a platóni „csodálkozás” a lényeges, a kérdéseken való töprekedés, nem pedig a tételek, „igazságok” kimondása vagy kivált ilyesmi „elsajátítása”. Ahogy megfogalmazza:

„A filozófiai gondolkodás közben az ember kiszabadul gyakorlati szükségleteinek kötelékeiből. Minden hátsó gondolat nélkül szemléli a dolgokat, az eget és a földet, és kérdi mik ezek, miből lettek. S a kérdések válaszaitól nem vár semmi hasznót, csak egyfajta kielégülést.”

Ugyanakkor a filozofálás mindenki „kötelessége”: saját létét, „feltételeit” mindenkinek magának kell „kérdésbe tenni”, a nagy filozófusok munkái (az újabbak közül leginkább Nietzsche és Kierkegaard-t említi legnagyobb tisztelettel) csak ihletet, késztetést nyújthatnak ehhez az egyéni feladathoz. Jaspers azért hozzáteszi, hogy a kérdések általi megismerési folyamat rendkívül véges, a megfejthetetlen kudarcérzést eredményezhet, ez azonban egyfajta ösztönzőként hathat ránk:

„Az ember számára döntő, hogy viszonyul ehhez a kudarchoz. Nem tud róla, s csak a végén döbben rá; világosan látja végső egzisztenciája korlátját; fantasztikus megoldások és

vigaszok után kapkod; őszintén szembenéz vele, és elcsendesedik a megfejthetetlen előtt. Ahogyan felfogja kudarcát, az határozza meg, mivé válik.”

7) Személyiségünk újraépíthetősége

A mű megvesztegetően egyszerű szövegezésű, mindenki által érthető, ám nyilvánvaló, hogy épp ezért sokakat meg is téveszthet, úgy vélhetik, hogy érvényes filozófiát tanulhatnak belőle.

Jaspres végkövetkeztetésében azonban kiáll amellett, hogy ha a létezés teljes valójában nem ismerhető meg (ahogy a természet egészét sem lehet uralmunk alá hajtani), a határhelyzetek felismerése, amelyek hozzájárulhatnak személyiségünk újjáépítéséhez, ennek feltétele azonban a katartikus élmények asszertív interpretációja, e nélkül csak csalódás, kudarc és személyiségtorzulás lehet részünk. A helyes felfogás ugyanakkor pozitív hatásokkal lesz személyiségünk egészére:

„Mindig valamilyen helyzetben vagyunk. A helyzetek változnak; lehetőségek adódnak. Ha elmulasztjuk őket soha vissza nem térnek. Magam is munkálkodom helyzetem megváltoztatásán. De vannak helyzetek, melyek lényegileg megmaradnak, mégha pillanatnyi aspektusok megváltozik is, ha megrázó erejüket nem ismerjük is: meg kell halnom, szenvednem kell, változás tárgya vagyok, menthetetlenül bűnbe keveredem. Létiünk efféle alaphelyzeteit határhelyzeteknek nevezük. Úgy is mondhatnánk, ezek azok a szituációk melyekből nem lábalunk ki, amelyeken nem változtathatunk. A csodálkozás és a kételkedés ezeknek a határhelyzeteknek a felismerése. Ezek a filozófia legmélyebb eredetforrásai. Mindennapi életünk folyamán gyakran megkerüljük őket, becsukjuk a szemünket s úgy élünk mintha ezek nem is volnának. Elfelejtjük, hogy meg kell halnunk, elfelejtjük bűneinket, elfelejtjük, hogy ki vagyunk szolgáltatva a változandóságnak. Csak a konkrét szituációkkal nézünk szembe, gyakorlati érdekeink ösztönzésére csak ezeket fordítjuk hasznunkra, csak ezekre válaszolunk elképzelésekkel és e világi célkitűzésekkel. De a határhelyzetekre ködösítéssel vagy – ha valóban tudomásul vettük őket – kétségbeeséssel, esetleg személyiségünk újjáteremtésével válaszolunk; a léttudatunkban történő változás révén önmagunkká válunk.”

Veszélyforrást jelent Jaspres szerint a lét félreértelmezése, pusztán materiális megközelítése, amely párosulhat rossz esetben a Gottfried Leibniz által először megjelenített maximális

optimizmussal, amely szerint a lehető legjobb világban élünk, és a velünk történő események is a lehetséges legpozitívabb forgatókönyv szerint zajlanak. Miközben Jaspers szerint a bizakodás olykor alaptalan, sőt, könnyen kétségbeeséssé konvertálódó emóció:

„Az emberi szituációkat azonban úgy is jellemezhetnénk, mint valamennyi világi lét megbízhatatlanságát. Egyszerűen összetévesztjük a földet a léttel mint olyannal. Kedvező helyzetben lazítjuk figyelmünket, ész nélkül bizakodunk, egyébről sem akarunk tudni, csak aktualitásunkról. Bajban és nehéz helyzetben viszont elcsüggedünk. De mihelyt kilábalunk a bajból, rögtön ismét belemerülünk az önfeledtség boldog állapotába.”

8) Összegzés

Összességében Jaspers úgy tekintett saját munkásságára, mint a Nietzsche és Kierkegaard által feltett kérdések egyik lehetséges válaszadására. Ahogy a *Bevezetés a filozófiába* című tanulmányában összegzi: a filozófia állandó úton levést jelent, és fogalmához szigorúan hozzátartozik bizonyos kérdések, illetve a rájuk adott lehetséges válaszok sajátos dinamikájú váltakozása. Eszerint ugyanazokra az egyre árnyaltabban megfogalmazott kérdésekre próbálunk választ találni, gondolatainknak ezt a perpetuum mobiléját pedig a kétség, a rácsodálkozás, a határhelyzetek keresése, és az igazság birtoklása iránti vágy tartják mozgásban.